

Inhoud

HOOFDSTUK 1

Maalstroom

7

HOOFDSTUK 2

De wortels van het liberalisme

19

HOOFDSTUK 3

Veiligheid

23

HOOFDSTUK 4

Identiteit

35

HOOFDSTUK 5

Waarden

63

HOOFDSTUK 6

Vrijheid

89

Vrijheid is net als de liefde een rijke ervaring die niet in een definitie gevat kan worden. Maar zo onmogelijk als het is haar te definiëren, zo simpel is het om haar te identificeren, te beseffen wanneer ze er is, of ze echt is of vals en of we haar genieten of moeten ontberen.

MARIO VARGAS LLOSA

HOOFDSTUK 1

Maalstroom

Als de tijd een rivier is, dan zitten we vandaag in een stroomversnelling. Waar die ons zal brengen, weten we niet. Dat is spannend, avontuurlijk, maar ook gevaarlijk. Een periode van hoop én onzekerheid.

In tijden van verandering staat alles op losse schroeven. Karl Marx wist dit al. In het *Communistisch Manifest* schreef hij dat in zo'n tijdsgewricht 'al het vaststaande verdampt, al het heilige wordt ontheiligd en mensen worden gedwongen hun plaats in het leven en hun wederzijdse betrekkingen met nuchtere ogen te aanschouwen'.

Geregeld maken we zo'n maalstroom mee: in de sixties, bij de val van de Berlijnse Muur of tijdens de duistere jaren dertig. Soms gaan we erop vooruit, maar evengoed kan het grondig mislopen. Een stroomversnelling brengt oude zekerheden aan het wankelen. Ze kegelt diepgewortelde tradities omver, laat taboes sneuvelen en verwijst vaste waarden naar de prullenmand. Nieuwe opvattingen maken op zulke momenten meer kans. De leiders van gisteren verliezen autoriteit en gezag. Nieuwe profeten staan op, vaak uit het niets.

Ze vinden sneller een bereidwillig en luisterend publiek. Mensen zoeken immers een nieuw houvast.

Als de oude vormen en gedachten (om nog maar eens Marx te citeren, maar nu stop ik ermee) niet langer in staat zijn maatschappelijke problemen op te lossen, kan een stroomversnelling ze opzijschuiven. Zo waren het vijandsbeeld van de Koude Oorlog onbruikbaar geworden na de val van de Berlijnse Muur, de seksuele moraal onaangepast nadat de pil beschikbaar werd, het idee van een elitaire samenleving onverzoenbaar met de democratisering van het hoger onderwijs en de socialistische planeconomie onbekwaam om de technologische revolutie te kanaliseren. Er is dan behoefte aan iets nieuws. De ene keer gaat de overgang geleidelijk en slagen bestaande partijen, ideologieën en instellingen erin zichzelf te vernieuwen. De andere keer gebeurt dit bruusk: alles wordt grondig door elkaar geschud, traditionele denkbeelden en organisaties verdwijnen definitief in de nevel van de geschiedenis en moeten plaatsmaken voor nieuwe opvattingen en instellingen. Vaak zorgt een omwenteling voor vooruitgang, met meer vrijheid en kansen. Want niet elke traditie is waardevol, niet alle maatschappelijke verhoudingen zijn rechtvaardig.

Zo'n transitieperiode heeft echter ook gevaarlijke kanten. Oude demonen ontwaken, al dan niet gehuld in een nieuw kleed. Ze spelen in op de onzekerheid van de mensen. Ze poken de angst op en smeden haar om tot haat tegen medemensen en politieke tegenstanders. Die oude demonen willen de bestaande maatschappelijke orde omverwerpen en de weg vrijmaken voor hun radicale experimenten. Hun sloopwerk richt zich op alles wat we eeuwenlang hebben opgebouwd: het humanisme dat de mens tot maat maakt van ons maatschappelijke streven, het geloof in democratie

en mensenrechten, de rechtsstaat, de overtuiging dat vrijheid tot vooruitgang leidt.

We leven vandaag in zo'n tijd van grote veranderingen. Economisch, cultureel, technologisch: alles is in beweging, sneller en ingrijpender dan ooit. Grenzen vervagen. Alles wat vroeger zo mooi was opgedeeld, vloeit in en door elkaar: tussen culturen, landen en continenten, maar ook in ons dagelijkse leven. De grenzen vervagen: tussen wat toelaatbaar is en wat niet, tussen eigendom en bezit, tussen seksen en generaties. De verhoudingen en taakomschrijvingen op het werk, op school en in relaties: niets lijkt nog zoals het was.

Deze veranderingen beheersen het politieke debat. In welke richting zal onze samenleving evolueren? Moeten die veranderingen ons optimistisch stemmen of juist verontrusten? Een nieuwe politieke breuklijn komt steeds meer op de voorgrond: de strijd tussen hoop en angst. Met aan de ene kant partijen die in de stroomversnelling de democratische rechtsstaat met zijn mensenrechten verdedigen en erop vertrouwen dat ze ons veilig door het onstuimige tijdsgewricht kunnen gidsen, en aan de andere kant hun populistische tegenvoeters, die de stroomversnelling aangrijpen om de principes van de rechtsstaat op de klippen te laten lopen en zo de weg vrij te maken voor een andere, 'nieuwe' maatschappelijke orde.

Niet alle populisten staan voor hetzelfde. Sommige hebben een linkse, andere een rechtse oriëntatie. De een preekt afgunst op sociaaleconomische gronden, de ander haat op etnisch-culturele basis. Er zijn er zelfs die een klassieke links-radical agenda (het absolute status quo in het systeem van sociale zekerheid) koppelen aan een klassiek rechtsradicaal antimigratiediscours. Hoe verschillend ook, hun methoden

zijn dezelfde: inspelen op angst, verdeeldheid zaaien, tegenstellingen aanwakkeren en een dynamiek van polarisatie op gang brengen. Ook hun doelstellingen zijn gelijk: de afbraak van de rechtsstaat, de uitholling van mensenrechten, de inperking van de vrijheid en het versterken van het groepsdenken. Links baseert zich daarbij op klasse, rechts op basis van etnie of religie.

Niet alleen populisten, ook democraten verschillen onderling. Ze hebben uiteenlopende ideologische overtuigingen, maar gaan ook anders om met een maastroom. Velen reageren conservatief en proberen het status quo ten koste van alles te behouden. Ze zien verandering op zich als een bedreiging, ja, zelfs als een verlies. Veranderingen vertalen ze vaak in negatieve termen, ze vrezen bijvoorbeeld dat een stroomversnelling er onvermijdelijk toe leidt dat sociale rechten worden afgebouwd of dat de sociale cohesie ontwricht raakt. Conservatieve mensen proberen daarom veranderingen af te remmen en in te dammen. De angst voor verandering is bij hen van nature groter dan hun ongemak over het status quo.

Daarin schuilt een gevaar voor de strijd tegen populistten. Democraten komen gemakkelijk in de verleiding om een amalgaam te maken van bestaande instellingen, wetten en gebruiken enerzijds en grondrechten anderzijds. Ze breiden als het ware de sokkel van vrijheid, democratie en rechtsstaat uit tot het hele actuele bestel. Een pleidooi voor verandering wordt zo al te snel gelijkgesteld met populisme. Op termijn is dat contraproductief, want het dreigt populisme te bagatelliseren. Het biedt ook geen antwoord op terechte verzuchtingen van mensen die vandaag uit de boot vallen of zich in de steek gelaten voelen. Die zien in een conserva-

tieve boodschap geen perspectief op beterschap, wat hun frustratie alleen maar voedt en hen bijgevolg kwetsbaarder maakt voor een populistische sirenenzang.

Liberalen zijn daarin door de bank genomen anders. Vanuit hun vrijheidsvisie staan ze spontaan meer open voor verandering. Ze zien er eerder nieuwe mogelijkheden in dan een gevaar voor achteruitgang. In tijden van stroomversnelling zien liberalen kansen op vernieuwing, emancipatie, vooruitgang en grotere vrijheid. In zekere zin hebben liberalen die wil tot veranderen gemeen met populistten. Ze worden gedreven door een permanente politieke onrust, een steeds opnieuw zoeken naar nieuwe wegen om vooruit te gaan, en dat in de geest van de filosoof Karl Popper, de auteur van het baanbrekende boek *De open samenleving*. Voor Popper is elk maatschappelijk evenwicht labiel, een tijdelijk compromis en een tussenstap naar een nieuwe, betere, maar op haar beurt opnieuw tijdelijke synthese. De open samenleving is volgens Popper een dynamisch gegeven en juist in die dynamiek zit de kans op vooruitgang. Maar ook al lijken ze aan de oppervlakte de drang naar verandering te delen, populistten en liberalen staan lijnrecht tegenover elkaar als het over de vrijheid zelf gaat, of over de kernwaarden die deze vrijheid garanderen. Liberalen vernieuwen juist omdat ze die kernwaarden willen behouden, populistten willen de kernwaarden zelf veranderen. Liberalen geloven dat verandering zich moet richten op het blijvend garanderen en zelfs versterken van de vrijheid, de verandering die populistten nastreven daarentegen, is het indammen of zelfs opheffen van de vrijheid.

De laatste jaren hakken populistten met nooit geziene hardnekkigheid en volharding in op de open samenleving.

Elke dag opnieuw proberen ze de bouwstenen ervan los te wrikken. Ze gaan steeds verder in hun discours, in het overschrijven van grenzen, het afbreken van de rechtsstaat, het uithollen van de vrijheid.

De felheid en zelfverzekerdheid waarmee populisten te werk gaan, ontreddert. De gedrevenheid waarmee ze wat vanzelfsprekend, goed of schoon werd bevonden afbreken, intimideert. Ze keren zich tegen opvattingen waarvan we dachten dat ze in consensus verworven waren. De intense emoties die ze losweken, doen velen terugdeinzen. Hun efficiënte en provocerende propagandatechnieken – waarbij ze massaal gebruikmaken van sociale media – drijven democraten psychologisch in het defensief. De robuustheid van hun discours straalt de belofte uit van een nieuwe tijd. Democraten lijken wel de politici van gisteren, op weg naar de uitgang.

Sommige strategen pleiten ervoor om de handschoen niet op te pakken. Ze raden aan de thema's die populisten zo gretig en met schijnbaar gemak bespelen, te mijden. Door erop in te gaan, dreigen we volgens hen het gat in de haag alleen maar groter te maken. Deze mensen adviseren om getrouw en alleen over de eigen prioriteiten te communiceren. Dat advies werd ook gegeven toen het Vlaams Blok – later Vlaams Belang – verkiezing na verkiezing won.

Dat is een nefaste strategie, want populisten vallen niet alleen het beleid aan, maar ook de fundamenten van onze maatschappij. Ze willen geen andere wetgeving, maar een andere samenleving. Ze voeren een kulturkampf. In de geest van de politieke filosoof Antonio Gramsci willen ze opnieuw definiëren wie we zijn, waar we waarde aan hechten, wat het wezen is van onze cultuur. Ze willen de grondslagen van